

Atrapats entre *Incerta glòria i Cartes a Màrius Torres.* Realitat i ficció d'una altra Guerra Civil

Francesc Canosa

Elena Yeste

Francesc Canosa Francesc Canosa és periodista i doctor en Comunicació per la Facultat de Comunicació Blanquerna, on també és professor; editor del segell editorial *Trípodos* i col·laborador com articulista i guionista a diversos mitjans de comunicació.

Elena Yeste és periodista i diplomada en Estudis Avançats (DEA) per la Facultat de Comunicació Blanquerna, on forma part del departament de Recerca en Comunicació Social. Màster Oficial en Estudis Històrics per la UB i Màster en Gestió d'Empreses de Comunicació per la UPF, està realitzant una tesi doctoral sobre el fenomen del revisionisme històric a Espanya. És adjunta al redactor en cap de *Trípodos*.

The work of the writer Joan Sales (Barcelona, 1912-1983) offers a complex, truthful and largely unknown view of the Civil War. It is not a hegemonic story, nor is it transmitted to other generations. It condemns dogmatism and ideologies, as it explains how Catalonia was trapped by the lies of "the red and the black," by fascism and anarchism. Sales used reality and fiction to give his unique witness to the War. Thus, he wrote the novel Uncertain Glory when unable to publish—due to fascist censorship—'Letters to Màrius Torres', an epistolary account of the well-known Catalan poet. So the two books, between reality and fiction, illuminate a trapped memory, the memory of the trapped.

KEY WORDS: Catalonia; memory; oblivion; Civil War; the red and the black.

PARAULES CLAU: Catalunya; memòria; oblit; Guerra Civil; roig i negre.

em memòria. A partir de 2004 hi ha una mena de renaiement de l'obra de l'escriptor Joan Sales (Barcelona, 1912-1983). Per què? Podríem aplegar-ne algunes raons: la incorporació de noves generacions que en descobreixen l'obra;¹ la relectura d'altres generacions que la miren amb uns nous ulls;² la reedició en castellà de la novel·la *Incerta glòria* el 2005;³ els 50 anys de la publicació d'*Incerta glòria* i els 30 de *Cartes a Màrius Torres* el 2006; l'esclat continu el 2007, la nova traducció al francès i l'onzena edició en català de la novel·la; la presència destacada a la Fira Editorial de Frankfurt, on la literatura catalana era la convidada d'honor;⁴ l'edició definitiva de *Cartes a Màrius Torres* seguides de *Viatge d'un moribund*;⁵ i el 2008 la publicació d'un complet epistolari entre Sales i l'escriptora Mercè Rodoreda.⁶

D'aleshores ençà, paral·lelament, col·lateralment, sovintegen articles a premsa i revistes de llibres, acadèmiques; comentaris a la ràdio, la televisió, blocs, webs, diaris digitals... Sales està, de mica en mica, a més boques. Ressuscita, es fa visible, fa la viu-viu. Els seus llibres apareixen de nou a les llibreries: estan ben col·locats, es recomanen, es venen. Tot plegat, ¿són aquestes raons suficients perquè reviscoli una obra —i un nom— durant anys moribunda?

Fixem-nos-hi: 2006 i 2009. Entre. Entre els 70 anys de l'inici de la Guerra Civil i el final. Sempre entre. La posició. Com assenyala el crític Xavier Pla: "La situación de la obra de Joan Sales en el cánón de la literatura catalana nos debería hacer reflexionar. A pesar de haber ganado tres premios (el Joanot Martorell, en 1955, el Ramon Llull, en 1969, y el Ciutat de Barcelona, en 1970), la recepción crítica de *Incerta glòria* se ha caracterizado por la indiferencia o la indignación muda de unos y el resentimiento o la pura

1 CANOSA, F. "Qui va matar Joan Sales?" *Avui* [Barcelona] (29 abril 2004). VILA, E. "Madur és fer les paus amb l'infant que vam ser". *Avui* [Barcelona] (2 febrer 2004).

2 FULQUET, J.M. "El pont del riu Kwai". *Avui* [Barcelona] (19 maig 2004). També s'ha de destacar el ressò, el 2004, del primer assaig sobre la novel·la de Joan Sales *Incerta glòria*, ARNAU, C. *Compromís i escriptura: lectura d'Incerta glòria de Joan Sales*. Barcelona: Cruïlla, 2003.

3 El suplement *Culturas*, de *La Vanguardia*, li dedica tot un monogràfic el 9 de març de 2005 amb articles de Xavier Pla; Juan Goytisolo; Marc Recha i Julià Guillamon.

4 ÀLVARO, F.M. "A Frankfurt con Joan Sales". *La Vanguardia* [Barcelona] (17 setembre 2007).

5 PUIGDEVALL, P. "Memòries escrites al dia". *El País* [Barcelona] (26 abril 2007). [Suplement *Quadem*].

6 RODOREDÀ, M.; SALES, J. *Cartes completes. Mercè Rodoreda, Joan Sales*. Barcelona: Club Editor, 2008. El 2004 ja s'havia publicat un altre intercanvi epistolari molt valuós: *Epistolari Joan Coromines & Joan Sales*. Barcelona: Fundació Pere Coromines, 2004.

hostilidad de otros. Y es que su individualismo polémico, su disidencia estilística, su heterodoxia ideológica, confieren a Sales un espacio muy singular e incómodo”.⁷ Per què?

Joan Sales publica la novel·la *Incerta glòria* el 1956. És la història d’una generació —la d’en Sales— marcada, per sempre més, per la Guerra. La història d’històries d’en Lluís, Soleràs, Cruells i la Trini. Al front, a la reraguarda, anys després del conflicte. Hi ha diàlegs, memòries, epistolaris... Tot es trenca. Perquè Sales era un d’aquells joves que, sota un cel de glòria, van esdevenir oficials de l’exèrcit republicà. El 1939 es va exiliar: camps de concentració a França; República Dominicana i Mèxic. El 1948 tornarà a Barcelona i començarà a escriure i reescriure la novel·la al llarg de la seva vida. Hi ha de tot: correccions, ampliacions, censures... Edicions el 1956, 1962, 1969, 1979, 1981 (dues); 1983, 1988, 1991, 1999 i 2007. No vol oblidar res. Vol que tot hi sigui. L’imperatiu de testimoniar la veritat. És aquest el problema?

Com rebla, resumidament, Xavier Pla, *“Incerta glòria* pretende mostrar la guerra en toda su complejidad moral, evitar visiones maniqueas o dogmáticas, y hacerlo desde una incómoda visión nacionalista catalana y, por lo tanto, republicana. Pero, a la vez, católica, lo que le permitía denunciar con igual virulencia tanto a fascistas como a anarquistas y sostener una fundamentada crítica a todas las ideologías, en pro de la reconciliación colectiva. La novela, escrita con un estilo vigoroso, se llena de “fantasmes metafísics”, como dirá Joan Fuster, y propone una visión global de la aventura humana. Debe su título a un verso de Shakespeare extraído de *Los dos caballeros de Verona*, “the uncertain glory of an April day”, elegido en recuerdo de un intenso día de primavera, el 14 de abril de 1931, símbolo de todas las ilusiones de una generación”.⁸

Però si Sales escriu una novel·la com aquesta és per alguna raó. Entre 1936 i 1941, l’escriptor i el poeta Màrius Torres es van cartejar. Torres està al Sanatori antituberculós de Puig d’Olena. Morirà el 1942. En aquelles 185 cartes, Sales ha vist el 18 de juliol,

7 PLA, X. “¿Lázaro entre nosotros?”. *La Vanguardia* [Barcelona] (9 març 2005). [Suplement *Culturas*]. Cal subratllar i recordar que crítics com Joan Triadú o Ramon Pla, o historiadors com Josep Maria Ainaud de Lasarte des dels anys vuitanta —a banda de les persones més properes a Sales i la incansable tasca per reivindicar l’obra del seu marit que ha fet la seva dona, Núria Folch—, no deixen de reivindicar la vàlua immensa —literària i històricament— de l’obra de Joan Sales. També els filòlegs Xavier Pericay i Ferran Toutain fan una reivindicació del model lingüístic i narratiu de Sales, vegeu PERICAY, X.; TOUTAIN, F. *El malentès del noucentisme. Tradició i plagi a la prosa catalana moderna*. Barcelona: Proa, 2003.

8 *Ibid.*

la bogeria anarquista, ha ingressat a l'Escola de Guerra, ha combatut als fronts de Madrid i Aragó... Ho ha vist tot. La derrota, el pas per la frontera. El vençut, el mort en vida. Les cartes són un testimoni real, visible, veritable. Però, aleshores, aquelles *Cartes a Màrius Torres* és insomiable publicar-les: la censura. No van veure la llum del paper fins al 1976. La voluntat de testimoniar de Sales és un deure major: és el sentit. Així, les cartes són el pòsit, la base, d'*Incerta glòria*. La ficció serveix per fer visible i explicar la realitat.

Entre *Incerta glòria* i *Cartes a Màrius Torres* hi ha la història i la memòria d'una immensa majoria d'atrapats de la Guerra Civil. La visió no relatada, el relat no hegemònic del conflicte.⁹ Les veritats i les mentides de 1936 i de 1939. Un país, una generació, una societat, atrapada entre la realitat i la ficció. Entre l'obscè i el macabre; entre el roig i el negre; entre Catalunya i Espanya.

L'aportació, el treball, l'esforç gairebé etern de Sales, de Núria Folch —la seva dona—, és fer surar aquesta Guerra Civil dels atrapats. Dels atrapats per la mort, l'amor, la guerra, la pau. Dels atrapats pel món que es veu i el que no es veu.¹⁰ *Incerta glòria*, glòria incerta. Sobretot per la que es considera una de les obres cabdals i més importants de la literatura catalana del segle XX, però també per una de les grans obres europees i universals.¹¹

En aquest sentit, comparem algunes de les principals aportacions que enllacen tant a la novel·la com les cartes, per emmirallar aquest univers entre la realitat i la ficció, per fer visible aquest territori dels atrapats que encara s'allarga fins als nostres dies, d'una manera, o d'una altra.

ENTRE L'OBSCÈ I EL MACABRE

Novel·la d'una força i una intensitat úniques, *Incerta glòria* ens mostra la complexitat i la dualitat que amaga la guerra, amb el seu con-

⁹ Només cal recordar que, per exemple, llibres com *Homenatge a Catalunya*, de George Orwell, o bé, *Per qui toquen les campanes*, d'Ernest Hemingway, tenen un reconeixement i una popularitat a anys llum de l'obra de Sales.

¹⁰ Vegeu, més desenvolupada, la idea dels "atrapats" durant la Guerra Civil: CANOSA, F.; YESTE, E. "El 1936 i 1939 al poble més petit i a la ciutat més gran de Catalunya. Veus entre la veu de *rojos i negres*". Barcelona: Memorial Democràtic de la Generalitat de Catalunya; Universitat de Barcelona (UB), 2007. I Col·loqui Internacional. Polítiques Públiques de la Memòria. [En línia]. <<http://www.memorialdemocratic.net/recursos/VEUSENTRELAVEUDEROJOSINEGRES.pdf>>.

¹¹ En aquest sentit, hi coincideixen crítics de diferents generacions. Vegeu TRIADU, J. "L'expressió d'un profund dolor". *El Mundo* [Barcelona] (3 febrer 2004); GUILLAMÓN, J. "Novel·la universal". *La Vanguardia* [Barcelona] (9 març 2005). [Suplement *Culturas*].

tradictori estímul de felicitat i crucifixió: “¿Quina és la causa de cada u? No, no és per la causa; han vingut a crucificar-se. Els uns i els altres, els uns als altres. És la mateixa història a totes les guerres i és per això que de guerra n’hi haurà sempre, sempre, sempre. Perquè l’home, que va ser creat per asseure’s prop del foc en companyia d’una persona estimada, necessita no obstant crucificar-se”.¹²

I després vindrà la nàusea. La nàusea contra un món que, tot d’una, se’ns revela “lleig i mal fet, obscè i macabre, ple d’incongruències i d’injustícies revoltants”.¹³ Sales s’hi aferrarà per descriure la buidor i l’embriaguesa del no-res que acompanya el drama de la guerra, i hi ressonarà l’existencialisme propi d’obres com *L’etranger*, d’Albert Camus, i *La Nausée*, de Jean-Paul Sartre.

I així, a través del personatge d’en Juli Soleràs, afirmarà: “L’abril se’ns escapa, creu-me, i aquesta porca guerra ens ho acaba d’esguerrar; pot durar molt de temps, prou per fer-nos la guitza a tots nosaltres. Vosaltres no teniu imaginació; us penseu que això és com un xàfec d’estiu que t’arreplega al ras i que després vindrà la sopa de farigola, la bona sopa fumejant a caseta, després de canviar-se els mitjons i la camisa. ¡Bona sopa de farigola tindreu! El que vindrà després serà la nàusea, ¿o potser no n’has sentit a parlar? ¿Decididament no et sona el nom?”,¹⁴ pregunta Soleràs a Lluís, combatent com ell al front d’Aragó. Elevat a la categoria d’heroi en morir jove al front, Soleràs encarnarà els grans mites de la novel·la, de joventut i fracàs,¹⁵ sent la gran veu lúcida, genial i divertida de la novel·la.

La Guerra Civil és l’escenari predilecte triat per Joan Sales per emprendre el seu viatge introspectiu, directe a les passions humanes i les seves ànsies de glòria, de victòria, de transcendència, tant en un sentit material, el de guanyar la guerra, com espiritual, i per tant, de sentir i saber-se vencedor. Una glòria tan incerta com inabastable, que no ha conduït sinó a l’autodestrucció bàrbara de la humanitat. Una set de glòria en realitat impossible i grotescament absurda: “Deixem als vius disputar-se aquest món com els gossos un os en una pila d’escombraries; deixem-los adorar de genollons la Mentida, que és el seu déu, deixem-los córrer darrera del No-res i de la Vanaglòria; de la Vanaglòria, Senyor, que no deixa de ser grotesca més que per fer-se sanguinària. ¿Quantes

12 SALES, J. *Incerta glòria*. Barcelona: Club Editor, 2007a, p. 461.

13 SALES, J. *Cartes a Màrius Torres*. Barcelona: Club Editor, 2007b, p. 134.

14 *Ibid.*, p. 76.

15 Tal com apuntava ARNAU, C. “Incerta glòria, de Joan Sales”. *Avui* [Barcelona] (16 juny 2005).

vegades no haurem sentit al llarg dels segles que el “jour de gloire” era pròxim, que ja havia arribat i sempre sempre sempre ha resultat una matança bruta?”.¹⁶

Una recerca de no se sap ben bé què, però, en definitiva, set d'incerta glòria, la set, com dirà Sales, “de coses grans, heroiques, absolutes”,¹⁷ que porta els homes a crucificar-se, perquè “la guerra és estúpida, set d'una glòria que no pot ser saciada”.¹⁸ Perquè, “¿Qui els empeny? No pas la causa, que no la sap ningú, sinó la glòria, que la sent tothom. Però ¿quina glòria, Déu meu, quina glòria si ningú no sabrà mai el nom de tants soldats caiguts en tantes batalles? ¿La posteritat? Quina estupidesa. Si la posteritat hagués de recordar-se de tots els qui han mort en alguna batalla de tantes, de tots els qui han escrit damunt la sorra... Fins els seus camarades més immediats els obliden passat un temps, de vegades ja al cap de poques setmanes. ¡Són tants! Busquen doncs una glòria que l'home no pot donar; el que volen és crucificar-se. La guerra no té cap altre sentit, però aquest sentit ¡és tan gran! No hi ha sacrifici inútil, guanyi qui guanyi i perdi qui perdi. Guanya el crucificat, perd el botxí, sigui qui sigui”.¹⁹ Guanya el no-res.

ENTRE EL ROIG I EL NEGRE

A banda d'un apassionant relat del dia a dia de la guerra, narrat en primera persona a les *Cartes*, novel·la a *Incerta glòria*, l'obra de Sales és una aportació intel·lectual majestuosa, si bé poc freqüentada, en els debats i la reflexió al voltant de la memòria històrica; una mirada diferent, que ens proposa resseguir un camí alternatiu capaç de superar les selectives veritats del roig i el negre. La seva reflexió sobre la guerra és una contribució cabdal sobre el com narrar la Història, un *com* que es proposa una aproximació al passat des de l'assumpció de la complexitat, ja que, com explicava en el pròleg de *Cartes de la guerra* la vídua de l'escriptor, Núria Folch, “realment la història dels historiadors l'hauran feta més de quatre cops els vencedors, com tant s'ha dit, ja que és la parcialitat dels vencedors la que més recursos té per camuflar-s'hi”. Tanmateix, “res no garanteix que la història que farien els vençuts fóra millor. Ni tampoc gaire el terme mig de les dues que en puguin fer els historiadors: la veritat no ha de ser pas grisa perquè uns la menteixin blanca i els altres negra.

16 SALES, *Op. cit.*, 2007a, p. 620.

17 *Ibid.*, p. 462.

18 *Ibid.*, p. 555.

19 *Ibid.*, p. 461.

Sumant, restant o fent termes mitjos de falsedats podràs arribar a errors menys garrofals, però mai per mai a la veritat".²⁰

En el fons, per a Sales el relat del roig i el negre són relats que es complementen, se solapen i es retroalimenten, vasos comunicants, relats regits per una mateixa idiosincràsia, relats que, en definitiva, plantegen una dicotomia excessivament simplista entre bons i dolents, confrontats a banda i banda de la trinxera. Ho diu Soleràs en una de les seves brillants intervencions a *Incerta glòria*: "Vet aquí [...] com faig heroicament la guerra als feixistes, és a dir, als dolents. Nosaltres cridem: "morin els fatxes!". Ells criden: "¡mueran los rojillos!". I tots, ells i nosaltres, volem dir el mateix: ¡morin els dolents! Tothom contra els dolents; tothom, sempre, a tot arreu, a favor dels bons. ¡Quina monotonia. Déu meu!".²¹

Ja en les seves *Cartes de la guerra*, el 18 d'octubre de 1936, Sales es pregunta impertèrrit: "¿Què en traiem d'haver vençut els bàrbars si ens deixem vèncer per la barbàrie?".²² Per a Sales, el més indicat és parlar de "failangistes" sense distincions: "I si aquí tenim la FAI, allà tenen la Falange; qui sap si en el fons totes dues coses no en són sinó una [...]. Resulta fins i tot que la bandera negra i vermella de la FAI és també la de la Falange; moltes coses que es proposen aquests vénen a ser també les mateixes que volen aquells. La "dialéctica de los puños y las pistolas" de José Antonio ¿no ve a ser la "acción directa" tan predicada pels anarquistes? L'odi a la democràcia i a les eleccions els són comuns (tots recordem allò de "Obreros, no votar", amb què els anarquistes solien empastifar les parets); l'aversion a Catalunya també".²³ Doncs això.

La FAI és, clarament, un dels seus objectius preferents de denúncia. Veiem per què: "Si la FAI em fa tant de fàstic no és pas perquè sigui anarquista, o no és tant per això com perquè, igual que els seus precursors els lerruixos, sembla tota ella una tèrbola maniobra anticatalana". Per contra, els anarcosindicalistes o els anomenats trentistes, "que estan a matar amb ells, no em mereixen més que un gran respecte; el seu dirigent, en Peiró, està dient i escrivint en català les coses més terribles que s'hagin dit o escrit contra la FAI",²⁴ assegura Sales.

En efecte, Peiró i Sales coincideixen en la condemna dels excessos que es cometien en la reraguarda republicana: "Els qui a la

20 SALES, J. *Cartes de la guerra*. Barcelona: Club Editor, 2003, p. 8.

21 SALES, *Op. cit.*, 2007a, p. 370.

22 SALES, *Op. cit.*, 2007b, p. 53.

23 SALES, *Op. cit.*, 2007b, p. 22.

24 SALES, *Op. cit.*, 2007b, p. 130.

reraguarda s'entreguen al pillatge contumaç i a l'assassinat pel plaer d'assassinar, no són revolucionaris", dirà Peiró, sinó "gent contrarevolucionària, feixistes en potència" i, encara, "pitjors enemics del poble i de la Revolució".²⁵ Peiró, que serà afusellat per les autoritats franquistes al camp de tir de Paterna (València) el 24 de juliol de 1942,²⁶ ho tenia molt clar: "La causa de la Revolució [...] no l'afavoreixen ni els lladres ni els assassins. La franquesa en denunciar que hi ha assassins i lladres als rengles revolucionaris, possiblement, pot ésser perjudicial a la causa revolucionària; el que està fora de tot dubte, però, és que el major greuge que hom pot fer a aquesta causa [...] és que molts acceptem, amb un silenci vergonyós, la responsabilitat moral d'uns fets que omplen de llot la Revolució i la dignitat dels revolucionaris".²⁷

ENTRE CATALUNYA I ESPANYA

La Guerra Civil de Sales és una guerra de banderes i fronteres: "Sempre recordaré una de les visions de la Barcelona de començos de la guerra: a capitania general, que després de rendit el general Goded a la guàrdia civil fou ocupada pels "milicians" dels partits, havien hissat tot de banderes; n'hi havia de negres, de vermelles i negres, de verdes i vermelles, de totes vermelles amb la falç i el martell i de totes vermelles sense, de republicanes unitàries, de republicanes federals; entre tantíssimes banderes de partits, com una més, una de tantes, hi havia la catalana. ¿Com pot caure un poble en una aberració semblant? ¿Com ha pogut perdre l'instint que la seva bandera ha d'estar per damunt de totes o, millor encara, ser l'única?",²⁸ s'exclama en una carta del 17 de novembre de 1937.

A aquesta manca d'unitat catalana, aquesta renúncia a hissar una sola bandera, la catalana, Sales s'hi referirà, també, a *Incerta glòria*: "¡Quantes discussions havíem tingut abans de decidir quina bandera hissariem! Els uns volien la negra, altres la roja, altres la roja i negra, altres la republicana (amb la particularitat que, en aquell temps, ningú no sabia com era la bandera republicana); és curiós que la idea més simple, hissar la bandera catalana —que era la que tots coneixíem i que ens representava a tots—, no ens va passar ni un sol moment per la imaginació".²⁹

25 PEIRÓ, J. *Perill a la reraguarda*. Barcelona: Alta Fulla, 1987, p. 133.

26 VEGEU BENET, J. *Joan Peiró, afusellat*. Barcelona: Edicions 62, 2008.

27 PEIRÓ, *Op. cit.*, p. 127.

28 SALES, *Op. cit.*, 2007b, p. 114-115.

Per a Sales, la guerra de 1936-1939 no fou mai civil, per bé com ho testimoniava Núria Folch: “Això per al Joan era claríssim des d’abans del primer dia. La visió que es va donar de la guerra fou de guerra antifeixista, i no de guerra nacional, en defensa de Catalunya, de la seva llengua, de la seva identitat”.³⁰ Per tant, l’enemic de Catalunya és Espanya, i no Catalunya: “La sublevació no es tractava ni de falangistes, ni de feixistes, sinó d’un cop militar de l’exèrcit espanyol i imperialista castellà. El propòsit dels militars sublevats, que no van ser tots, era espanyolitzar la península i aviar el català a patuès, traient-lo de l’escola i d’arreu. L’última patacada que hauria sofert en Joan és veure com s’adoptava per Catalunya el nom de guerra civil”.³¹

Ens ho recordava Núria Folch: “Que s’anomeni «la guerra civil» aquesta guerra òbviament contra Catalunya, contra tota Catalunya i que seria tota Catalunya qui la perdria quan es perdés, això podria explicar-se també en part per la influència de la història “de España”, que continua ignorant olímpicament tot fet diferencial català i que és una altra mena d’història”.³²

I així, la Catalunya de Sales és una Catalunya oblidada, la Catalunya dels qui queden atrapats entre el roig, el negre i les Espanyes. La de Sales és una memòria oblidada que, en la realitat com en la ficció, clama el seu espai dins del gran quadre narratiu de la Guerra Civil i ens acosta a una realitat més complexa, d’alta definició i profunditat moral, de la nostra Història.

29 SALES, *Op. cit.*, 2007a, p. 198.

30 Vegeu l’entrevista publicada al diari *Avui* per YESTE, E. “Els lleons es casen amb lleones, i els bens, amb bens”. *Avui* [Barcelona] (28 maig 2008).

31 *Ibid.*

32 SALES. *Op. cit.*, 2003, p. 10.